

VII. Den rette Kirke-Ordinants og de Riber Artikler.

Saasnart den latinske Kirke-Ordinants var udstedt af Kongen, blev den trykt, ved Bugenhagens Omsorg¹⁾, færdig den 13. Dec. 1537 og overgivet til Visitatorerne.

Bugenhagen betragtede Sagen som fuldført, da han i Vinteren 1537—38 skrev til Vittenberg: »med de kongelige Lehnsmænd have Superintendenterne allerede næsten fuldendt Kirkernes og de vigtigste Skolers Visitats, altsaa hersker Christus ved sit rene Evangelium i alle Kirker over hele Danmarks Rige endog i Landsbyernes; papistiske Messer er der intetsteds, ikke engang i Klostrene eller, som man siger, in collegiis τῶν κακῶν καλονικῶν; thi ogsaa disse have faaet en Ordinants o. s. v.«²⁾ Han kunde have Ret, forsaavidt som det Gamle var udvortes aflagt; men han maa have kjendt lidet til de factiske Forhold eller taget det temmelig let med Christi Evangeliums Seir, naar han kunde troe, at den første Visitats eller Ordning med Eet havde ført til Maalet. Visitatorerne maatte gjøre andre Erfaringer: i den store Mangel paa Lærere, der følte i alle protestantiske Lande, maatte de som oftest lade de gamle Præster blive i Embederne og indskrænke sig til at foreskrive dem, hvad de nu skulde lære og gjøre; og i Henseende til de udvortes Anliggender kunde det være meget vanskeligt at udfinde Embedernes Rettigheder efter den almindelige Oplosning, at tilvejebringe det Fornødne, hvor det manglede, og at gjøre Menighederne begribeligt, hvorledes de atter skulde svare deres Sognepræster og Kirker, hvad de i Forvirringens Tid paa mange Steder havde anseet for opgivet o. m. desl. Desværre mangler næsten al Underretning om denne første Visitats, i hvilken man imidlertid kan spore, at Kongen ogsaa ved umiddelbare Befalinger tog

¹⁾ Hans Brev til Kongen af 21. Nov. 1537 hos Schumacher 1 D. S. 6.

²⁾ Bibl. Aarh. 1. l. og lignende i Brevene af 6. Nov. og 28. Decbr. 1537 hos Schumacher.

Deel¹⁾), kun viser det, der skete, at Visitatorerne ingenlunde strax formaaede at bringe Alt i fast og rolig Gang. Det maatte ogsaa være en særegen Vanskelighed ligeoverfor Menighederne, at Kirkeloven kun var i Visitatorernes Hænder og derhos endog kun paa Latin; i to hele Aar var den ikke trykt paa Dansk. Desuden gav den kun almindelige Bestemmelser, om hvad Menighederne skulde svare, og henviste til Stedernes Forhold og Sædvane, hvilket naturligviis kunde give Anledning til megen Tvist. Istedetfor Fred og Orden herskede derfor i de første Aar »Tvedragt og Uenighed« mellem Menighederne paa den ene Side og Præster og Degne paa den anden om deres Underholdning, og »hvert Aar maatte disse trættes og klamres med deres Sognemænd derom«²⁾). Kongen var den, til hvem man i slige Tilfælde maatte holde sig: baade Bugenhagen og Biskopperne paa-kaldte hans Bistand³⁾, og han var mulig hindret i at yde

¹⁾ I et Brev af 6. Dec. skriver Oluf Rosenkrants til Valløe: »Denne Bisp Superintendent og Per Krabbe er her i Herredet, og haver jeg faaet kgl. Maj. Skrivelse lydende paa nogle mærkelige Ærinder, jeg har at bestille med dem.« (Geh. Arch.) En Instrux for Visitationen i Fyen (og Skaane) findes ogsaa i Geheimearchivet. Derimod ere flere Breve tabte, som Bugenhagen omtaler (Schumacher a. Skr. S. 4 og 13), hvori Palladius i Fortrolighed havde meddeelt ham om Sagens Gang; Bugenhagen sendte dem til Kongen, men bad ham læse dem alene eller dog ikke lade mange læse dem, »fordi Saadant ikke smager alle godt«.

²⁾ Flere Kongebreve af 1539, hvoraf et er trykt i Friis Edwardsens Skjelskørs Beskr. S. 533.

³⁾ Da Domherrerne i Roeskilde ikke vilde lade deres Capellaner afskedige, blev den Sag opsat til Kongens Ankomst (Schum. a. St. S. 15. Brevets Datum er, som H. Rørdam ovenfor, S. 368 Not. 2, har viist, d. 28. Decemb. 1537). Biskop Frands Wormodsen ilede lige til Kongen paa Gottorp 1538 med Klageposter, som kom Bugenhagen uventede (Smst. 24.). Paa Falster vilde Bønderne ikke svare Tiende til Kirken: det skulde afgjøres, naar Kongen kom der (D. Mag. 3. R. 6, 205). I flere af de større Stæder maatte Kongen eller hans Cantsler og Bugenhagen selv træde i Forhandling med Borgemester og Raad og Domcapitlerne; et Exempel fra Roeskilde, see Münters Bug. in Dan. comm. p. 108 og Pont. Ann. 3, 236.

den med tilstrækkelig Myndighed i de egentlige Retsforhold derved, at Kirke-Ordinantsen ikke formelig var sanctioneret som Landslov. De geistlige Domstole vare forsvundne, og naar man vilde paatale Kirkers og Præsters Ret for Herredsting og Bything, kjendte Dommerne ikke den Lov, hvorefter der skulde dømmes, eller havde vel endog andre Love for sig, som stode i Strid med de Geistliges Lov¹). Slige Forhold kunde gjøre det nødvendigt at lade Ordinantsen udgaae en Gang endnu under fuldstændigere Iagttagelse af Lovgivningens Former.

I det Hele synes Kongen og Bugenhagen at have seet sig skuffede ved Sagens langsomme Fremgang og de Hindringer, som mødte Kirke- og Skolevæsenets Ordning fra den oeconomiske Side, især i Kjøbstæderne, hvor Altergods og anden Kirkerente viste sig saa utilstrækkelig, at neppe de fornødne Præster kunde erholdes²). I Utilfredsheden over disse Forhold bød Kongen Biskopperne at samles med Bugenhagen paa Nyborg Slot i April 1539, og denne forlangte paa Kongens Vegne deres Erklæring, om hvad Mangler de kunde angive som Grund til Ordinantsens »Forhindring«; der var kun mødt tre af de jydskke Biskopper og den fyenske, og da den myndige Bugenhagen mulig lod formærke med, at han tilskrev dem selv Skyld deri, undslog de sig og erklærede, da de tillige ei vare fuldtallige, at de vilde forvente en beleiligere Tid, naar de kunde forhandle med Kongen selv; de vilde imidlertid arbeide baade for,

¹) Saaledes kunde Præsterne efter Ordinantsen fordr Nannest eller Smaaredsel af Gjæs, Brød, Smør, Ost; men den københavnske Reces 1536 havde fritaget Bønderne fra at svare Nannest, Smørbyrd og andet Saadant til Præsterne (Rosenv., a. Skr. S. 165).

²) Bugenhagen skriver allerede i Vinteren 1537—38, at han maatte tale derom med Kongen (Schum. S 8), og at Palladius vel havde fundet adskillige Landsbypræster saa lærde og fromme, at de kunde besætte nogle Kjøbstadkald med dem, men de bade for Guds Skyld, at man ikke vilde bringe dem med Koner og Børn fra deres fattige Landbrug i Elendighed, eftersom dog Nogle paa Landet have Udkomme, men de i Byerne alene Møie og Arbeide (Smst. S. 13).

at Guds Ord maatte fremmes, og at Kongens Ordinants maatte blive uforsømt ved deres Skyld, men maatte bede, at han snart vilde beskikke det efter samme Ordinants, at Skoler kunde blive forsynede, Hospitalerne forsørgede og Præsterne nyde deres Ret o. s. v.¹⁾, med andre Ord, de bade Kongen træffe de fornødne Dispositioner, og netop til disse behøvede han mulig et mere anerkjendt Grundlag end Kongebrevet af 2. Septbr. 1537 saavel som nogle forandrede Bestemmelser²⁾.

Endelig er det ikke usandsynligt, at ogsaa Adel og Rigsraad havde fundet Anledning til at forlange en ny Behandling, hvorved ogsaa de kunne faae Forandringer tilveiebragte. Den Skattefrihed, som Kirke-Ordinantsen tillagde alle Kirkens og Skolens Personer, med Undtagelse alene af Præsternes Cathedralicum, kan have voldt Anstød. Derhos kunde ogsaa den nye Kirkelovs afgjørende Forkastelse af Kirkeforsamlingen og al anden Autoritet udenfor den, Kongen fandt i sin Erkjendelse af Guds Ord, have vakt Betænkeligheder baade hos Statsmænd og hos dem, som laante det Gamles Tilhængere Øre. Paa disse Muligheder henpeger, hvad der skete med Ordinantsen, og slige Tanker kunne være blevne desto stærkere, da Kongens Ordinants udkom paa Dansk i den Oversættelse, der tillægges Peder Palladius, i Aaret 1539; den førte paa en Maade den latinske Kirkelov ud i Verden i Skikkelse af en Landslov. Der forestod just da en almindelig Herredag, som blev

¹⁾ Det ikke ganske klare Document af 25. April 1539 er meddeelt i B. Münter, Bug. in D. comm. p. 107—8. Kongens Bud var, at de skulde »antegne, hvis Brøst de havde til Hs. Naades Ordinants's Forhindring og Gjenholdelse«, og det synes at maatte forstaaes som anført. Om Bugenhagens Forhold til de danske Biskopper, s. B. Münter, l. l. p. 81.

²⁾ I Gjærningen havde Kongen allerede maattet afvige fra Ordinantsen, f. Ex. fra den Bestemmelse, at Stiftsstadens Kirker skulde bygge for Biskopperne: Nogle af dem fik Cannikegaarde, Biskoppen i Odense havde faaet et forladt Nonnekloster 1538, og virkelig blev Ordinantsen i dette Punct forandret efter denne Praxis.

udskrevet til Odense, til Løverdag efter Pintse (30. Mai) 1539, og dens nærmeste Formaal var at forandre og formilde den sidste Herredags Reces, i hvilken adskillige Poster faldt Almuen og Adelen for strænge. Paa den kunde ogsaa den nye Kirkelov foretages. Skulde mulig den hele Herredag have haft en reviderende Character? en let Reaction mod den unge Konge, der traadte noget bydende op med sine tyske Medhjælpere?

Imidlertid maa man ogsaa indrømme nogen Mulighed af, at Kongen hele Tiden har forestillet sig, at den latinske Kirke-Ordinants skulde forelægges de danske Medlovgivere, for at faae Lovskraft for samtlige Stænder i Riget, og da navnlig forelægges paa Dansk og indrettet efter Landets Forhold¹⁾. I saa Fald har Palladius handlet imod Kongens Tanke, da han ikke blot oversatte Ordinantsen, men ogsaa udgav den i Trykken før denne Forelæggelse; thi om man endog antog, som det almindelig fortælles, at Palladius's Oversættelse blev gjort for at forelægges Herredagen, vilde det dog være usandsynligt, at Kongen skulde ville bruge en trykt Udgave dertil (især efter den Tids Forhold), og det er desuden beviisligh, at denne trykte Oversættelse, som endnu er til i nogle faa Exemplarer, ikke i sin Heelhed kan være blevet forelagt Herredagen. Ikke alene er Oversættelsen af den egentlige Ordinants saa forskjellig fra den, som udgik fra Herredagen og altsaa vel ogsaa var blevet den forelagt, at den maatte have undergaaet et Gjennemsyn, der ikke kan tilskrives Herredagen²⁾;

¹⁾ Men skulde dog rigtignok i saa Tilfælde have ventet en Yttring derom i Kongebrevet, der staaer som Fortale, hvor der tvertimod siges, at han har befalet at lade den latinske Ordinants trykke, som om det var det Eneste, der stod tilbage; og den hele bydende Tone i dette Kongebrev lader ogsaa snarest see en endelig Lov i den latinske Ordinants idetmindste for alle dem, han med det Samme gav Biskopper.

²⁾ Palladii trykte Oversættelse og Herredagens antagne Ordinants forholde sig snarest til hinanden som to Oversættelser, der ere udarbejdede under Benyttelse af en fælleds Forgjænger (det haand-

men Kongebrevet foran Ordinantsen er oversat aldeles forskjelligt og navnlig af En, som aldeles ikke kjendte Palladius's langt bedre Oversættelse, og det er ogsaa sandsynligt, at endeel af de Tillæg, som Ordinantsen fik ved denne Leilighed, og som ikke findes i Palladii Udgave, have været optagne allerede i det Lovforslag, som forelagdes Herredagen. Vi maae derfor tænke os, at en haandskreven dansk Oversættelse af den latinske Ordinants, mulig hidrørende fra Palladius eller i al Fald lignende den, han lod trykke, men manglende Kongebrevet, har været i Regjeringens Besiddelse (maaskee netop den, som Kongens Cantsler forelagde Rigsraadet i August 1537, før Kongebrevet blev tilføiet), og da man nu havde Brug for et dansk Exemplar, tog man den og tilføiede en (slet) Oversættelse af Kongebrevet og de øvrige Tillæg, der nu kom til¹⁾. Een gennemgribende Afvigelse fra Latinen er fælleds for Palladius's Oversættelse og det Haandskrift, som forelagdes Herredagen, nemlig at de overalt skrive »Dansk«, hvor Latinen nævner Modersmaal; det kan bestaae med begge Forestillinger om Palladius's Oversættelse og Udgave, thi enten han skrev Oversættelsen, for at Kongen kunde forelægge den som særlig dansk Lov, eller han udgav den for at gjøre Medborgere, for hvem Modersmaalet var Dansk, bekjendte med den gjældende Kirkelov, kunde han med god Grund oversætte saaledes.

skrevne Udkast?): hist og her er den sidste nøiagtigere og i det Hele mere bogstavtro; men mange af Palladius's betegnende Ord ere omgaaede, og Feil ere indløbne, som han havde undgaaet, saasom »Leiemænd« for Lægmand Bl. 71 (Udg. 1640), »det« for did (Bl. 55).

¹⁾ Man kan ikke her søge et Sted for det rettede danske Haandskrift; thi vel kunde Kongens danske Secretair have taget sig for at indrette et Exemplar af det danske Udkast til denne Brug, men han kunde ikke saaledes lade den latinske Ordinants ude af Betragtning, som han sees endnu at have gjort: hans Arbeide maa ligge paa et tidligere Punct.

Men hvorledes det nu end forholder sig med Beslutningen, at forelægge Herredagen i Odense 1539 den allerede to Aar gamle Kirkelov, saa skete nu dette samtidig med Forelæggelsen af Kongens anden Lov om aandelige Sager, Universitetsfundatsen. Herredagen i Odense, hvortil samtlige Rigsraader og Kongens Lehnsmænd vare indkaldte¹⁾, besøgte formodentlig ogsaa af den menige Adel, da den havde at bevilge en almindelig Landskat²⁾. Om dens Forhandlinger er Intet bekjendt, uden hvad der kan sluttet af Resultaterne. Universitetsfundatsen blev allerede d. 10. Juni stadfæstet af Kongen og Rigsraadet med Underskrifter og Segl i dens oprindelige latinske Skikkelse, og overleveret Universitetets Afsending³⁾. Fire Dage derefter blev ogsaa Kirke-Ordinantsen udstedt og beseglet af Konge og Rigsraad, men paa Dansk.

Den Skikkelse, hvori da Ordinantsen blev forelagt og antaget (thi disse to Ting maae vi i Mangel af Kjendskab til de forudgaaede Raadslagninger betragte som Eet), er vistnok ikke meget afvigende fra den latinske Ordinants, men har dog sine mærkelige Eiendommeligheder. I det Rituelle og egentlig Kirkelige, hvad Præstens Embede og den indre kirkelige Forfatning angaaer, er der ikke den mindste Forandring undtagen den ene (hvis den iøvrigt kan kaldes en Forandring), at der staaer »dansk« paa alle Steder, hvor Modersmaalet nævnes. Derimod ere betydelige Forandringer foretagne i Capitlet om Geistlighedens Privilegier og Underhold⁴⁾. Den latinske Ordinants havde tillagt alle Kirkens og Skolens Tjenere og Studenter Privilegier under Eet: nu er denne Artikel indskrænket til »Sognepræster og deres Degne« alene; de Øvrige fik deres Privilegier i

¹⁾ D. Mag., 3. R. 6, 218.

²⁾ Skattebrevene paaberaabe sig Rigsraadets og Adelsens Bevilling. Smst. S. 221 og 223.

³⁾ Selmer, Acad. Tid. 2, 288 og 290.

⁴⁾ I Udg. 1542 Bl. 55 (hos Krag, 1, S. 582) og Udg. 1640 Bl. 68 fgg. Jf ovenfor, S. 89—91.

Universitetsfundatsen. Og i disse Privilegier er nu Skattefriheden reent strøget og Skattepligten udstrakt fra Cathedralicum til det ubestemte Maal: »ikke mere end i Bispernes Tid«. Tiendeloven er meget bestemtere formuleret efter den københavnske Reces 1536 samt hver Egns Forhold og Sædvane. Præsteembedets Adkomst til bortkommet Jord og Gods indskrænkes til det, som er frakommet med »Uret« og kan tilbagevindes ved Rettergang. Den sidste Rest af Accidentsofferet, Brudevielse, er strøget. I Capitlet om Superintendenter er en forstærket Visitats anordnet, idet Biskoppen skal tage en lærd Mand og Lehnsmanden en gudfrygtig Riddersmand med sig, og de fire skulle ordne Annecteringen af Sognene og handle med Sognemændene om Præsters og Degnes tilbørlige Forsørgelse. Om Geistlighedens Forum blev tilføjet den Bestemmelse, at de kun i geistlige Sager skulde søges for Provsten eller Biskoppen og Lehnsmanden, men i verdslige Sager om Jord, Ager, Eng eller Gjeld for Herredsting og Landsting. I Capitlet om Bøger er tilkommen Forbud mod nye Missaler, Collecter etc., af hvilket idetmindste en Deel maa tilskrives Bugenhagen, da det motiveres ved det, den oprørske Müntzer foretog sig. I Tillægsartiklerne er Kirkernes Pligt at bygge Bisperesidentser overført paa Kongen, naar ikke Canniker og Klostermænd kunne afgive dem. Et skarpt Forbud mod berygtede Qvinders Ophold hos Canniker og mod disses Indblanding i Kirkens Styrelse samt endeel nærmere Bestemmelser om Nonneklostrene ere tilkomne, hvorimod i sidstnævnte Artikel den Sætning er udstrøget, som indeholdt den haarde Dom over dette Klosterlevnet¹⁾. Oprindelsen til disse Forandringer lader sig vel ikke paa-vise i det Enkelte, men den lader sig let formode ved de fleste.

Men den betydningsfuldeste Forandring er Begyndelsen og Slutningen, Antydning om den lovgivende Magts Sæde

¹⁾ I Udg. 1640 findes disse Steder Bl. 81, 85, 90, 91, 93, 94, 96.

og Lovens Gyldighed. Der er nemlig forfattet en ny Fortale, som er anbragt efter Kongens Stadfæstelsesbrev fra 1537, og den indeholder (som om Kongebrevet slet ikke var til) den i Recesser brugelige Lovgivningsform: »vi have med vort elskelige menige Danmarks Riges Raads Raad og Samtykke overveiet Rigets og dets Indbyggerses Gavn og Bedste . . , samtykt og gjort der en christelig Ordinants paa, som her- efter følger; hvilken Ordinants vi ville, at holdes skal udi alle Stifter og Kirker over alt Riget« (og nu tilføies det mærkelige Vilkaar), »uden saa er, udi et almindelig fri Christelig Generali Concilio anderledes besluttet og samtykkes, da ville vi altid skikke os derudi, som fromme Christne bør at gjøre«. Kongen og Rigsraaderne besegle denne Ordning »givet i Odense udi almindelig Rigens Herredag« (14. Juni 1539). Og som Slutning er tilføiet efter hele den almindelige Ordinants: »dersom Noget i denne Ordinants forsømmet er, da skulle vi altid det med vort elskelige Danmarks Riges Raads og lærde Mænds Raad forvandle og revidere, hvis christeligt og billigt er, som ikke er imod det hellige Evangelium og Guds rene Lærdom« ¹⁾. Ved Siden af disse Udtalelser tager Kongebrevet af 2. Sept. 1537 sig noget besynderligt ud; det har ogsaa mistet sin Datering — ifald ellers dette har en forsætlig Grund — og staaer nu meest som et theologisk Vidnesbyrd i denne danske Lovbog.

Hermed naaede Christian den Tredies Kirke-Ordinants omsider sin endelige Skikkelse som Lov for de Lande, der repræsenteredes af det danske Rigsraad. Bugenhagen var selv tilstede paa Herredagen og har formodentlig tilligemed Kongen glædet sig paa Sagens Vegne ved en Stadfæstelse, der ikke kunde Andet end befordre det Værk, som de omfattede med christelig Nidkærhed; for Principerne havde Bugenhagen neppe Sands undtagen for det ene: Guds rene Evangelium; han berettede siden sin Landsherre

¹⁾ Udg. 1542 Bl. 86 (Krag, Chr. 3. Hist. 1, 605). Udg. 1640 Bl. 105.

med Glæde, hvorledes Kongen og Rigsraadet havde be-seglet Kirkeordinantsen, skrevet paa Dansk, og hans egen latinske Klosterordinants, der fulgte med¹⁾. Kongen har derimod vel følt, at den oprindelige Tanke om en fælleds Kirke-Ordinants for alle hans Riger og Lande led et Af-bræk; men han havde allerede forlængst erfaret, at den ikke lod sig gennemføre uden Modificationer, forsaavidt den berørte de verdslige Forhold, og han havde derfor vel vænnet sig til at indskrænke det Almeengjældende til den kirkelige Gjerning og de større Grundtræk af Forfatningen. Den latinske Kirke-Ordinants var allerede paa Vei til at blive nærmest en Lov for Kongeriget; denne Udviklingsgang fuldendtes kun ved Herredagen i Odense. Dersom vi vidste nøiagtigere Besked om, hvad der efter Herredagen skete med den saaledes stadfæstede Ordinants, vilde det mulig fremtræde klarere, end det gjør, at den betragtedes som en Lov for Kongeriget alene; formodentlig blev den udfærdiget til Thinglæsning, og saaledes gjort bindende for alle Stænder og Domstole, men utvivlsomt indenfor Kongerigets Grændser, i det Høieste vel ogsaa i Norge, hvor just Kongens Ord-nants paa samme Tid blev antaget i det første Stift²⁾. Om den blev overgivet Biskopperne som den endelige Kirkelov, er mere tvivlsomt: et Exemplar fra denne Tid kunde føre til den Tanke, at den blev overleveret til Universitetet og ved dettes Foranstaltning skulde meddeles til alle Paagjel-dende³⁾. Under hvad Navn og Titel den udgik, bliver ogsaa tvivlsomt. Den er almindelig bekjendt under det Navn, som den første trykte Udgave af 1542 bærer: Den

¹⁾ B. Münter, I. l. p. 60.

²⁾ Geble Pedersens Brev af 28. Juni 1539 i Langes og Ungers Diplom. Norveg. 1 Saml. 796—797.

³⁾ Der findes i det herværende Biske-Archiv en samtidig Afskrift, der er sidimeret af Rector og Professorer under Universitetets Segl, dateret Fredag efter Bartholomei Dag (d: 27. Aug.) 1540, og maa antages at være Jørgen Sadolins Embedsexemplar, ligesom det ogsaa er sammenbundet med hans Original-Exemplar af den næste kirkelige Lovgivning, de Riber Artikler. Det er uden al Titel.

rette Ordinants, som paa Herredagen i Odense bleff offverseet og beseglet, Hvorledis Kirketjenisten skal holdis udi Danmarckis oc Norgis Riger oc de Hertugdømme Slesvig, Holsten. Men denne Titel maa, forsaavidt Ordet »rette« vedkommer, billigen ansees for at tilhøre Bogtrykkeren eller Udgiveren, som vilde betegne denne Udgaves Betydning i Modsætning til den tidligere Palladii Udgave af 1539; thi denne Benævnelse forekommer ikke i Lovsproget, hvor den blot kaldes den Ordinants, som Kongen og Rigsraadet sidst eller i Odense har beseglet¹⁾; og hvad den øvrige Deel af Titelen angaaer, har den ikke heller megen Berettigelse: den er taget af Palladii Udgave 1539, hvor den var ganske vel paa sit Sted, da den var ligefrem Oversættelse af den latinske Ordinants, som var anlagt paa at gjælde for alle Kongens Riger og Lande, og dog var selv der den lange Omskrivning en temmelig uheldig Oversættelse af *Ordinatio Ecclesiastica Regnorum etc.*, der omfatter meget Mere end Kirketjenesten alene. Men denne Odense-Ordinants kunde vanskelig bære denne Titel, dels formedelst den Forsamling, som gav den Lovskraft »over alt Riget«, dels formedelst det udelukkende Hensyn, den tog til Kongeriget, og hvori den endnu gik videre end den latinske Ordinants, idet den f. E. i Artiklen om Tienden opregnede de Lande (Provindser), som man havde for Øie, saaledes, at Fyrstedømmerne utvivlsomt ere udelukkede²⁾. Men paa den anden Side kunde den ikke kaldes en Ordinants for Kongerigerne alene; den bar endnu fremdeles Spor af den tidligere almindelige Bestemmelse, navnlig det Tilsagn, at Fyrsten-

¹⁾ F. E. i de Riber Artikler; og obsignata ordinatio i den kbh. Synodes Decreter (Pont. Ann. 3, 251).

²⁾ Som Lande, hvor Tiende skal ydes i Korn efter den kbhvske Reces, nævnes Jylland, Sjælland, Fyen, Skaane og Smaalandene; men Jylland kan her ikke forstaaes anderledes end i hiin Reces (Nørrejylland) og i ethvert Tilfælde ikke om Holsten. Udg. 1542 Bl. 56. 1640 Bl. 69.

dømmerne skulde have to Høiskoler efter den hamborgskes Mønster, og at Pugeskolerne skulde aflægges, fordi Latin-skolerne gjerne »fordærvedes ved danske og tyske Skoler«, 1: ved Borgerskoler, hvor der undervistes i Modersmaalene ¹⁾, ligesom ogsaa det væsentlige Indhold var almindeligt for alle de Lande, i hvilke Kongen var Landsherre, nemlig det, der angik Religionen og Kirketjenesten, om det end havde modtaget tillige det særlige Præg ved udelukkende Brug af det danske Sprog. Vi vide ikke, hvorledes Kongen vilde have denne »Reformats og Ordinants« (som den kaldes i de Riber Artikler) benævnt i daglig Tale; i et Brev til Bugenhagen kaldte han den »die dehenische Ordnung« ²⁾, ligesom ogsaa den kjøbenhavnske Synode 1540 kaldte den *Ordinatio ecclesiarum Danicarum* og *Danica Ordinatio* ³⁾. Oftest kaldes den *Ordinatio regia* eller *Regis* ⁴⁾, og naar det nærmere skulde bestemmes, hvad dermed meentes, maatte den udentvivl være bleven benævnt »Kongens Ordinants for Kirketjenesten (eller Kirkevæsenet) i Kongerigerne Danmark og Norge og Hertugdømmerne Slesvig, Holsten etc. saaledes som den blev overseet og beseglet paa Herredagen i Odense 1539«, altsaa blot ved en Omsætning af Ordene, og det er saa langt fra, at denne Titel indeholder nogen Anmasselse fra dansk Side, at den meget mere betegner den fælleds høiere Lov, af hvilken denne er en individuel Tilegnelse ⁵⁾.

Den »rette Ordinants« er dog endnu ikke Afslutningen af den kirkelige Lovgivning i Reformationstiden; kun deler

¹⁾ Udg. 1542 Bl. 54 og 48. 1640 Bl. 67 og 61. Jf. ovenfor, S. 71.

²⁾ Geh. Arch. Aarsb. 2. D. S. 220.

³⁾ Pont. Ann. 3, 249 og 252.

⁴⁾ Smst. 287.

⁵⁾ For Norge maatte Rigsraadets Stadfæstelse selvfølgelig gjelde, efterat det Norske Rigsraad var ophævet 1536, og Indholdet var ikke tilhinder, da der var taget et tilstrækkeligt Forbehold for al fornøden Modification (i Tillægsartiklen om Norge), saa at selv Sprogforskjellen der og paa Island maatte kunne finde Plads.

den sig fra dette Punct i tvende Retninger og mellem tvende Lovgivningsmagter, der kun have fælleds Hoved i Kongen, som summus episcopus. Den reent kirkelige Lovgivning blev »revideret, forandret«, suppleret og indskjærpet i de tvende Synoders Statuta, der holdtes af Biskopperne i Kjøbenhavn 1540 og af disse tilligemed de theologiske Professorer i Antvorskov Kloster 1546¹⁾. Men da deres Decreter dog mere danne Begyndelsen af Kirkens Historie efter Reformationen end Ordningens Afslutning, forbigaae vi dem her. I Statsmagtens lovgivende Virksomhed see vi derimod mere Ordningens Fortsættelse. Den Odense-Ordinants var ingenlunde i alle Henseender istand til at hæve de Vanskeligheder, der mødte ved Gjennemførelsen af den nye Kirkeforfatning; den havde vel stadfæstet Tiendeloven, men om Præsternes Accidentser taug den ganske og udslettede endog den eneste, som Ordinantsen dengang indeholdt, tilligemed Smaaredsel og deslige. Det kan dog neppe have været Meningen at ophæve slige Rettigheder; men det var maaskee vanskeligt at føre Præstationerne tilbage til faste og almindelige Regler. Kongen paatog sig denne Sag, som om det var en af de Sager, hvorom tvende Stænder strede, og hvori Kongen skulde mægle og forene, saaledes som Statsmagten siden 1526 var vant til at mægle mellem den verdslige og den geistlige Stand. Strax efter Herredagen i Odense, der sluttede med Recessen af 24. Juni 1539, indkaldte han, formodentlig successivt, Deputerede fra forskjellige Provindser, alle Herredsprovster, Sognepræster, Sognedegne, Kirkeværger og fire agtede Mænd af hvert Sogn, og traf under Rigsraadets Medvirkning Overeenskomster, som der-

¹⁾ Pont. Ann. 3, 249 fgg. og 287. I den førstes Decreter toges nogle Gange Hensyn ogsaa til Præsternes Indkomster, men dog kun under Forudsætning af Kongebrev og Vedtægter. Den anden berører flere Puncter af Kirkens Organisations- og Retsforhold, men dog kun for at bestemme de Geistliges Pligter og formeentlig indenfor Ordinantsens Grændser. De udgik under Biskoppernes og de andre Medlemmers Segl. Jf. iøvrigt min Liturgiens Historie S. 19 fgg.

efter stadfæstedes ved Kongebreve. Man har et saadant for Nørre-Jylland af 5. Sept. og et andet for Skaane af 10. Sept. 1539¹⁾, og man seer deraf, hvorledes ikke blot Tiendelovens Anvendelse blev nærmere bestemt, men ogsaa gamle Præstationer, Offerdage og Accidentser stode op igjen og fik Lovgivningens Stadfæstelse²⁾. Det var Provindsiallove indenfor Rigets almindelige Lov.

Ligeledes optog Kongen og Rigsraadet i den kjøbenhavnske Reces af 1540 et af Kirkeordinantsens vanskeligste Puncter, Bevarelsen og Fordelingen af de kirkelige Embedsindtægter: paa denne Herredag (eller Rigsdag) vare Borger- og Bondestandens Fuldmægtige tilstede, og desto hellere maatte Kongen benytte Leiligheden til at indskjærpe, at de skulde komme de indsendte Visitatorer med al Velvillie og Bistånd imøde baade i Kjøbstæderne og paa Landet, til de kirkelige Embeders og Skolernes tilbørlige Forsørgelse³⁾. Kongen slutter denne Reces med de mærkelige Ord, at han vil, at denne og alle andre Recesser og Ordinantser, som han har ladet udgaae baade under sit eget Segl alene og under hans og Rigsraadets Segl tillige, skulle ubrødelig holdes . . . og skal denne være den sidste Paamindelse, han agter derom at gjøre, — skulde der i disse Ord være noget Hensyn til den kongelige Kirkeordinants af 1537? eller dog til den »Gjenholdelse«, der havde mødt Ordinantsen i det Hele?

Endelig gjorde nogle faa Aars Erfaring nye og væsentlige Tillæg til Ordinantsen fornødne. Kaldsrettens Udøvelse,

¹⁾ Friis Edvardsen, Skjelsköers Beskr. S. 533 (Krag, Chr. 3. Suppl. S. 39) og Rosenvinge, Kirkeret, 2. Udg. S. 301. De andre ansees for tabte, og der har idetmindste existeret et for Sjælland, da det omtales i en Opsats her i Biske-Archivet, som synes skrevet 1542; men samme Opsats andrager endnu paa, at det ogsaa maatte skee for Fyens Stift. (Jf. følgende S. Note 1).

²⁾ Ovenfor S. 89.

³⁾ Rosenvinge, Recess. og Ord. S. 212. Visitatorerne vare iøvrigt her ikke længere de 4, som den rette Ordinants havde forordnet, men de ordinaire, Biskoppen og Lehnsmanden.

Ægteskabssagers Paakjendelse, Præsternes Klage over Lehnsmændenes Tryk og andre Onder, Kjøbstadkaldenes ringe Indkomster, Degnenes Underholdning, Hospitalernes Tilstand under Forlehnninger, Helligdages Vanhelligelse o. m. vare de vigtigste Opfordringer til Forandringer og Tillæg, der kunde ønskes fra forskellige Sider. Biskopperne havde faaet Befaling at opsætte punctviis hvad »Mangler (Brøst) der endnu meest forhindrede Ordinantsen« ¹⁾, og de bleve tilligemed Stiftslehnmændene indkaldte til Ribe, hvor Kongen og endeel Rigsraader i Foraaret 1542 vare tilstede. Bugenhagen var dengang tredie Gang i Danmark og befandt sig ligeledes hos Kongen; han havde udentviul ei liden Deel ogsaa i det, som her blev vedtaget ²⁾. Biskoppernes Artikler bleve overveiede, og der fremgik en Ordinants under Kongens Segl, dateret 4. Mai 1542, som efter dens Deling i Artikler (ialt 26) almindelig kaldes de Riber Artikler; de bleve allerede 1542 særskilt trykte og senere i Forbindelse med Kirkeordinantsen fra 1553 ³⁾. I disse Artikler reguleredes Menighedsvalget ved de 7 Bedstemænd, og Patronatsretten befriedes fra den tvivlsomme Deel i

¹⁾ Udentviul er det netop Sadolins Opsats i denne Anledning, som findes her i Bispe-Archivet i Concept (Stiftets alm. Breve Nr. 267); den gaaer meest ud paa Indretningen af et Consistorium, »som Kongen havde begyndt med i Slesvig«, og paa Lærerkæfternes Forøgelse.

²⁾ Han selv skriver tre Aar efter til Kongen, at han endnu glædede sig over, at han havde udrettet saameget Godt ved Kongen i Ribe (B. Münster, I. l. p. 61. Schum., a. Skr. S. 36—37).

³⁾ Det originale Exemplar, som Biskop Sadolin fik, forefindes endnu her i Bispe-Archivet. Det er uden al Titel, og naar ogsaa disse Artikler benævnes som Tillæg til »den rette Ordinants«, er det kun Bogtrykkerens Opfindelse. Den første Udgave, trykt i Kbhvn. 1542 af Hans Viingaard (paa det St. Kgl. Bibl.) har allerede den historiske Titel: disse 26 Artikler, som bleve paa Religionens Vegne bevilgede, samtykte og beseglede i Ribe, skulle holdes lige ved den rette Ordinants, som i Odense blev overseet og beseglet, dog samme Ordinants hermed uforkrænket i alle Maade. (Hjelmstj. Catal. 2, 692.) Herved berigtiges Lackmanns Yttring (h. ord. p. 125), at de først bleve trykte 1553.

Kaldelsen, som paa det ene Sted i Ordinantsen var indrømmet Menigheden, nemlig at bede om en bestemt Person, saavel som fra den Pligt at præsentere den Kaldede for Lehnsmanden — alle Forandringer, som forøgede Adelens Indflydelse paa Kaldsbesættelsen ¹⁾). I Consistoriernes Ægteskabsdomstol gjenvandt Domcapitlerne et Slags kirkelig Betydning, og derved forberedtes de senere geistlige Domstole. Mærkeligst er den 17de Artikel, hvori en af den Odense-Ordinants's nye Bestemmelser igjen ophæves, idet der nemlig forordnes, at en Præst skal tiltales for Provsten, førend han kan søges til Herredsting, en svag Begyndelse til en Fornyelse af geistlige Standsprivilegier. Forresten indeholde disse Artikler meest kun, hvad der var ligefrem Udførelse af Kirke-Ordinantsens Tanke eller Indskjærpelse af dens Bud; thi Kongen havde erfaret, »at den ikke holdtes ved Magt eller hidtil havde haft sin Fremgang, som det sig burde, og nu vilde han engang for alle finde Raad, Middel og Lempe dertil«. Det var ogsaa Kong Christian den Tredies sidste Lovgivningsarbejde for Kirken; thi hvad han senere forordnede, angik kun enkelte kirkelige Gjenstande og Forhold, eller fandt sin Plads i de verdslige Love, Recesserne 1547, 1551 og 1557, og tilhører den nye Landskirkes Historie. Der klages ikke mere over Ordinantsens Forhindring: man kom i Henseende til dens Fuldbordelse til det Maal, som lod sig naae; Sognenes udvortes Ordning fuldendtes i Klemmebrevene 1555; men fra det Maal, Ordinantsen stillede for Kirkens aandelige Gjerning, var man endnu langt borte, da Synoden paa Antvorskov maatte tage Bestemmelser om de Præster, der holdt fast ved Rosenkrandse og ei kunde fatte Retfærdiggjørelsen af Troen — dog, dens rene og dybe Opfattelse af evangelisk

¹⁾ Jf. ovenfor, S. 84 fgg. I dette Punct af Kirkeretten har iøvrigt Synoden i Antvorskov Kloster tilføiet en ret mærkelig Lovbestemmelse, nemlig at Kaldsretten burde tilfalde Biskop og Provst, naar lovligt Kald blev forhalet forlænge. (Pont. Ann. 3, 288.)

Christendom og dens Skildring af en christelig Sjælesørgers Kald vil staae som Idealer for enhver Slægt.

Om de danske Udgaver af Kirke-Ordinantsen efter de tvende af 1539 og 1542¹⁾, som alt ere omtalte, skal jeg endnu kun tilføie, at kun den sidstnævnte gjentoges i nye Udgaver: Peder Palladius udgav den saaledes i Aaret 1553, »prentet paa ny igjen«, tilligemed de Riber Artikler, særdeles smukt udstyret²⁾ og ledsaget af en Efterskrift, hvori Palladius klager over Ordinantsens ufuldkomne Efterlevelse og erklærer nu at have afskaaret Veien for den Undskyldning, at den ikke var tilfal³⁾. Denne Efterskrift er beholdt i de følgende Udgaver: 1562, trykt i Kbhvn. af H. Zimmermann, hos Balth. Caus⁴⁾, forøget med de ved Biske- og Præsteordination brugelige Lectier og Messestykker, hvilke ogsaa beholdt denne Plads i de følgende Udgaver. 1574, en Udgave, som kun er mig bekjendt af en Bemærkning i Udgaven af 1617; dernæst 1582 paa B. Caus's Bekostning, trykt hos Andr. Gutterwitz⁵⁾. 1617, trykt hos H. Waldkirch og forøget med Frederik den Andens Ordinants om Ægteskabssager; som Rettelse er der i denne Udgave bemærket, at, hvor det befales at forlægge Mariæ Bebudelsesdag, naar den falder i den stille Uge, til Palmeløverdage, skal der læses: »naar den falder i Dimmelige eller siemere« (senere), »fordi«, hedder det, »der staaer ogsaa aut ultra, fol. 15 i den Latinske Ordinants, som strax udgik Aar 1537, hvilket var forglemt i Dansken og ei rettet derefter, ikke end 74 eller

¹⁾ Denne editio princeps, som er sjelden, findes paa Fyens Stiftsbibliothek; den er optrykt i Krag's Chr. 3. Historie 1. Deel.

²⁾ Den findes paa det St. Kgl. Bibl. Den er trykt i Kbhvn.; Bogtrykkerens Navn angives ikke. Paa sidste Blad staae Bogstaverne H. G. H. V. D. A.

³⁾ Det er saaledes urigtigt, naar denne Udgave betragtes som anden Udgave af Palladii Oversættelse, som udkom 1539. (Heibergs Pall. S. 166.) Den er anden Udgave af den rette Ordinants.

⁴⁾ Findes paa det St. Kgl. Bibliothek og i Fyens Stiftsbibliothek.

⁵⁾ Denne Udgave forefindes i begge de samme Bibliotheker.

82, dog agtet (iagttaget) baade før og siden«. Alligevel blev denne Rettelse, som da ogsaa betegner sig selv som lidet fornøden¹⁾, ikke optaget i den sidste Udgave 1640, der er præntet hos H. Waldkirch's Arvinger og gengiver sidste Gang uden Forandring det oprindelige Aftryk fra 1542. Igjennem alle disse Udgaver gaaer derimod ubemærket en Feil, som er en virkelig Afvigelse fra den autentiske Original, nemlig at der i Tiltalen til Fadderne ved hjemmedøbte Børns Fremstilling til Daabspublication foreskrives at skulle siges, »at Fadderne skulle vide (at Barnet er døbt) saasom Vidnesbyrd for alle Andre«, medens Latinen har »vos testes imprimis testabimini«, og den ovenfor (S. 391) omtalte autoriserede Afskrift af 1540, der er ældre end nogen Udgave, ganske rigtig har »vidne«, ligesom ogsaa det haandskrevne Udkast: »wittne«²⁾. Feilen gik endog fra Ordinantsen over i Alterbøgerne og stod uforandret, indtil den nye Redaction af 1830 forsøgte sig i en Omdannelse, der ligesaameget manglede indre Berettigelse, som den stod i Strid med den oprindelige Tanke³⁾; først i Alterbogen af 1857 er denne i det Væsentlige tilbageført igjen: »Fadderne skulle vidne saasom Vidnesbyrd for alle Andre«.